

ทุนทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาท้องถิ่น:

แนวทางการจัดการระบบเศรษฐกิจชุมชนยุคปกติวิถีใหม่

Cultural Capital and Local Development: Approaches to Managing

Community Economic Systems in the New Normal Era

Received: 19/12/2567

Revised: 26/06/2568

Accepted: 28/06/2568

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข¹ และยุทธศาสตร์ นน่อแก้ว²

Somsak Srisontisuk¹ and Yutthasart Norkaew²

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์มุ่งศึกษานิยามความหมายและลักษณะเฉพาะของทุนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้กับวิธีการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนเพื่อเพิ่มมูลค่าทุนทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนด้วยทฤษฎีระบบเศรษฐกิจชุมชนและประยุกต์ใช้ร่วมกับแนวคิดทฤษฎีอื่น ๆ อย่างผสมผสาน อันได้แก่ ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนา, ทฤษฎีการกระทำทางสังคม, ทฤษฎีการเติบโตและการพัฒนาเศรษฐกิจ, ทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐานมุ่งเน้นการพัฒนา, ทฤษฎีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน และทฤษฎีใหม่ เพื่อหาแนวทางการจัดการระบบเศรษฐกิจชุมชนในยุคปกติวิถีใหม่ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด โดยพบว่า ชุมชนควรมีกระบวนการเพิ่มศักยภาพทุนทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการพัฒนาท้องถิ่นเชิงบูรณาการ เพื่อเสริมสร้างการจัดการระบบเศรษฐกิจชุมชนในยุคปกติวิถีใหม่ได้อย่างยั่งยืน โดยมีแนวทาง ดังนี้ 1) การมีระบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์ 2) การมีส่วนร่วมของชุมชน 3) การริเริ่มการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนโดยแกนนำท้องถิ่น 4) การประสานงานระหว่างองค์กรภาคีเครือข่าย 5) การสร้างรูปแบบของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนร่วมกันภายในท้องถิ่น และ 6) การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนต้องเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง

คำสำคัญ: ทุนทางวัฒนธรรม, การพัฒนาท้องถิ่น, การจัดการ, ระบบเศรษฐกิจชุมชน, ยุคปกติวิถีใหม่

ABSTRACT

This article aims to study the definition, meaning, and characteristics of cultural capital related to local wisdom by analyzing the obtained data with methods for enhancing community potential to increase the value of cultural capital with sustainable local

¹รองศาสตราจารย์ ดร., คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

¹Associate Professor, Ph.D., Faculty of Humanities & Social Sciences, Khon Kaen University

* Corresponding Author Email: somski4@kku.ac.th

²ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

²Assistant Professor, Faculty of Political Science and Public Administration, Chiang Rai Rajabhat University

*Email: yutthasart.nk@hotmail.com

development using the community economic system theory and applying it with other theoretical concepts in a mixed manner, namely, the development potential theory, the social action theory, the economic growth and development theory, the basic needs theory focusing on development, the integrated rural development theory, and the new theory to find a way to manage the community economic system in the new normal era for maximum efficiency. It was found that communities should have a process for enhancing the potential of cultural capital along with integrated local development to strengthen the management of the community economic system in the new normal era sustainably, with the following guidelines: 1) having a creative economy system, 2) community participation, 3) initiating the development of the community economic system by local leaders, 4) coordination between network organizations, 5) creating a model for joint community economic system development within the local area, and 6) community economic system development must be a continuous process.

Keywords: Cultural Capital, Local Development, Management, Community Economic, New Normal Era

บทนำ

ปัจจุบันประเทศไทยมีลักษณะโครงสร้างประชากรที่ปรากฏถึงภูมิหลังมาจากหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ โดยได้เข้ามาผสมผสานทางสายเลือดจนกลายเป็นชนชาติไทย ซึ่งต่างคนก็ต่างมีบทบาทหน้าที่สรรค์สร้างทำคุณประโยชน์ให้กับประเทศชาติมาอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะมีรากเหง้าของบรรพบุรุษที่แตกต่างกันไปมากน้อยเพียงใดก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกร่วมทางสังคมของคนในชาติ (ชวดี โกศล, 2561: 65) สิ่งที่เกิดขึ้นจากความรู้สึกร่วมทางสังคมในการอยู่อาศัยภายในพื้นที่เดียวกันจนกลายเป็นชนชาติเดียวกันนั้น ได้นำไปสู่การหล่อหลอมความเชื่อและวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างกันด้วยการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างกันจนเกิดเป็นการยอมรับซึ่งกันและกันได้อย่างลงตัว ความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นผลกระทบเชิงลบ แต่ในทางกลับกันถือเป็นการเสริมสร้างต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมและนำมาต่อยอดด้วยการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้ โดยใช้วิธีการรวมกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น เพื่อมุ่งสืบสานอนุรักษ์วัฒนธรรมที่มีอยู่ร่วมกันจนสามารถสร้างเป็นอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ที่โดดเด่นแตกต่างไปจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ได้อย่างเด่นชัด ทำให้ทุนทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นกลายเป็นสินทรัพย์หรือมรดกตกทอดจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งปัจเจกบุคคลที่อยู่กลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันจะได้รับมอบสิ่งล้ำค่าดังกล่าวมาอย่างไม่ทันรู้ตัว เนื่องด้วยกลุ่มบุคคลเหล่านี้ถือเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ถูกกระบวนการขัดเกลาและกล่อมเกลาทางสังคมหล่อหลอมให้เกิดการยอมรับภูมิหลังทางวัฒนธรรมร่วมกันเชิงภราดรภาพ จากที่กล่าวมาความเชื่อและวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่อยู่ควบคู่กันอยู่เสมอส่งผลโดยตรงต่อวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคลจนกระทั่งกลายเป็น “วิถีชีวิตวัฒนธรรม” ที่ถูกฝัง

รากลึกประทับลงไปกลายเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตและได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาอย่างต่อเนื่องผ่านรูปแบบพิธีกรรมความเชื่อความศรัทธาเชิงเอกภาพภายในชุมชน (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และยุทธศาสตร์ หน่อแก้ว, 2567: 86) ทั้งนี้ “ทุนทางวัฒนธรรม” (cultural capital) มีลักษณะที่เป็นนามธรรม (จับต้องไม่ได้) อันได้แก่ ทักษะความรู้ ค่านิยมความเชื่อ การแสดงออกถึงรสนิยมหรือพฤติกรรมเฉพาะกลุ่ม รวมถึงการเล่นพื้นบ้าน (Ramsey, 2024) และทุนทางวัฒนธรรมยังมีลักษณะที่เป็นรูปธรรม (จับต้องได้) อาทิ โบราณสถาน โบราณวัตถุ รูปปั้นเคารพ เครื่องแต่งกาย รวมถึงสิ่งของเครื่องใช้ประเภทต่าง ๆ เป็นต้น (วิวิทย์ ประสานศักดิ์ ทวี, จารุวรรณ ขำเพชร และกัมปนาท บริบูรณ์, 2560: 114)

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาถึงโครงสร้างของสังคมไทยกับสถานการณ์ปัจจุบัน จึงเป็นการศึกษาลักษณะโครงสร้างทางสังคมที่ต้องให้การยอมรับร่วมกันประการหนึ่ง คือ เมื่อกล่าวถึงคนไทยหรือสังคมไทยจะอธิบายเพียงว่าเป็นคนที่ย้ายอยู่ในประเทศไทยและใช้ภาษาไทยเป็นภาษาหลัก ซึ่งไม่เพียงพอต่อการสร้างความเข้าใจถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ร่วมกันในสังคมแห่งหนึ่งได้อย่างครอบคลุม ทำให้จำเป็นต้องมีการศึกษาสังคมไทยในรูปแบบ ที่เรียกว่า “วิวิธพันธ์” (heterogeneity) โดยมีลักษณะเป็นการศึกษาถึงสังคมที่มีโครงสร้างแบ่งเป็นส่วนย่อย ๆ อย่างซับซ้อน มีลักษณะของส่วนย่อยที่แตกต่างกันออกไป สามารถแบ่งออกมาได้อีกเป็นหลายชั้นในแต่ละภูมิภาค เมือง หมู่บ้าน โดยพบว่า ลักษณะวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มคนต่าง ๆ ในแต่ละภูมิภาคย่อมมีความแตกต่างกันไม่มากนักน้อย เนื่องจากก่อนที่กลุ่มคนชนชาติไทยจะเป็นผู้มีบทบาทอำนาจทางการเมืองการปกครองในปัจจุบันนั้น ในอดีตย่อมมีอาณาจักรหรือนครรัฐต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งเกี่ยวข้องกับการมีวัฒนธรรมความเชื่อและวิถีชีวิตเป็นของตนเอง เมื่อมีการเข้ามาผสมผสานกันทางวัฒนธรรมก็ย่อมถูกหล่อหลอมจนกลายเป็นวัฒนธรรมไทยในที่สุด แต่กระนั้น วัฒนธรรมดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ก็ไม่ได้สูญหายไปไหน อีกทั้งยังได้รับการอนุรักษ์ไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายเป็นวัฒนธรรมย่อยที่พบเห็นได้ทั่วไปในสังคมไทย เช่น วัฒนธรรมไทยภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาคอีสาน) และภาคใต้ เป็นต้น (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2551) โดยสามารถแบ่งออกเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ อันได้แก่ ผลงานศิลปะ ภาพวาด รวมถึงงานหัตถกรรม และทุนทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ อันได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม ศิลปะการแสดง บทเพลง ดนตรี วรรณกรรม รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น (ดารณี พลอยจั่น, 2559: 8-9) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ถือเป็นหนึ่งในทุนทางวัฒนธรรมที่เปรียบเสมือนสินทรัพย์อันล้ำค่าทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาต่อยอดพัฒนา เพื่อเพิ่มมูลค่าได้ด้วยการนำต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่มาใช้เป็นสินค้าสำหรับการท่องเที่ยว ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถซึมซับบรรยากาศและได้รับผลประโยชน์จากการบริโภคสินค้าเชิงวัฒนธรรม รวมถึงยังก่อให้เกิดการพัฒนาปรับปรุงภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีความทันสมัยมากยิ่งขึ้นนำไปสู่การส่งเสริม สืบสาน และอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นต่อไปได้อย่างยั่งยืน (McKercher & du Cros, 2002)

“ภูมิปัญญาท้องถิ่น” (Wisdom) ถือเป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นการตอบสนองความต้องการของชุมชน ทำให้เมื่อกล่าวถึงความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” จึงมีการให้คำนิยามความหมายในหลากหลายทัศนะคล้ายคลึงกัน ได้แก่ ข้อมูลที่สั่งสมสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง (accumulate information) (Neufeldt &

Guralnik, 1988: 1533) หรือกล่าวกันว่าเป็นพื้นฐานของความรู้ความสามารถ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 826) โดยในทัศนะของนักสังคมศาสตร์ต่างก็ได้ให้ความหมายในลักษณะที่มีความสอดคล้องกัน คือ เป็นระบบความรู้ ระบบความคิด หรือวิถีคิดของชาวบ้าน ซึ่งได้รับมาจากการบวนการเรียนรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมสืบทอดต่อกันมาอย่างยาวนาน (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544; รัตนะ บัวสนธิ, 2535 อ้างใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2550) ทั้งนี้ ในแต่ละท้องถิ่นก็จะมีภูมิปัญญาที่แตกต่างกันออกไป และยังปรากฏถึงความหลากหลายตามลักษณะของปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมในสังคมนั้น ๆ ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะพบว่าเป็นการสร้างสรรคขึ้นมา เพื่อใช้ในการจัดการปัญหาเกี่ยวกับการดำรงชีวิตหรือการใช้ชีวิตร่วมกันของมนุษย์ในสังคมแห่งหนึ่งและมีผลกระทบโดยตรงที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ (สุวิไล เปรมศรีรัตน์, 2533 อ้างใน รัตนะ บัวสนธิ, 2535) ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตของกลุ่มคน เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าความอยู่รอดของสังคมท้องถิ่นนั้น ๆ และยังบ่งบอกถึงการผ่านพ้นภาวะวิกฤตในอดีตที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่มาอย่างยาวนานของความเป็นชุมชนหรือชนชาติในสังคมยุคปัจจุบัน (พัชรารัตน์ มีทรัพย์, ธนสาร เพ็งพุ่ม, นงลักษณ์ ใจฉลาด และธิปไตย สุนทร, 2559: 64)

ฉะนั้น “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” จึงมีลักษณะทั้งที่เป็นเชิงนามธรรม เช่น โลกทัศน์ ชีวทัศน์ ค่านิยม รวมถึงปรัชญาการดำเนินชีวิต ฯลฯ และลักษณะเชิงรูปธรรม เช่น การทำมาหากิน การบุขารูปเคารพ และศิลปหัตถกรรม ฯลฯ จากความหมายดังกล่าวอาจจะอธิบายได้ว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” แท้จริงแล้วเป็นลักษณะทางสังคมที่มาจากความรู้ดั้งเดิมของชาวบ้านในอดีต ซึ่งได้ประเพณีปฏิบัติถ่ายทอดสืบทอดกันเรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีกระบวนการปรับตัว เปลี่ยนแปลง และประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม เพื่อนำมาใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในแต่ละยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้องค์ความรู้ที่ยังคงปรากฏอยู่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนและยังช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืนอีกด้วย แต่ทว่าในทางกลับกันหากภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้มาจากรากเหง้าของชุมชนหรือชาดการดำรงรักษาไว้จนกลายเป็นวัฒนธรรม ก็ย่อมทำให้วัฒนธรรมนั้น ๆ ถูกทำลายสูญสลายหายไปตามกาลเวลาหรือถูกกระบวนการทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมยุคใหม่กลืนกินหายไปได้ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2540) ผลลัพธ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงมีที่มาจากการสั่งสม หล่อหลอม และสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่อง เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของท้องถิ่นนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลลัพธ์ที่ได้กลายมาเป็นทุนทางวัฒนธรรม ฉะนั้น “ทุนทางวัฒนธรรม” จึงถือเป็นมรดกทางภูมิปัญญาแห่งชาติที่มามีรากเหง้าของบรรพบุรุษและสามารถนำมาเผยแพร่เป็นภูมิปัญญาสาธารณะ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มในเชิงพาณิชย์ได้อย่างเป็นรูปธรรม (พัชรารัตน์ คชินทร์, 2565: 11)

การบริหารทุนทางวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืนได้นั้น จึงมีความสัมพันธ์กันกับการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการจัดการระบบเศรษฐกิจชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทภูมิทางสังคมในแต่ละท้องถิ่น กล่าวคือ “การพัฒนาท้องถิ่น” เป็นกระบวนการดำเนินงานร่วมกันของหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนเชิงบูรณาการ โดยมีเป้าหมายสำคัญมุ่งเน้นการตอบสนองความต้องการของประชาชนอย่างคุณภาพ การเสริมสร้างชีวิตที่ดี การสร้างค่านิยมเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านอันจะนำไปสู่การ

สืบทอดวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและอุดมการณ์ความเชื่อ ซึ่งถือเป็นเครื่องชี้นำทางจิตใจให้กับคนชุมชน และสังคมได้อย่างเด่นชัด อย่างไรก็ตาม การพัฒนาท้องถิ่นที่สำคัญในยุคปัจจุบันมักจะมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของชาติโดยภาพรวมเป็นหลัก ส่งผลทำให้การพัฒนากระจุกตัวอยู่ภายในพื้นที่เขตเมืองที่มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งได้นำไปสู่ปัญหาการขาดความสนใจหรือหันกลับมาเหลียวแลการจัดการระบบเศรษฐกิจชุมชนให้มีประสิทธิภาพ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2556) จากที่กล่าวมานั้น “ระบบเศรษฐกิจชุมชน” ถือเป็นระบบการบริหารท้องถิ่นที่มุ่งเน้นการกระจายความเจริญไปสู่ชนบท โดยเป็นหนึ่งในกระบวนการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพ มีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบแนวราบหรือแนวนอน มุ่งเน้นการค้าในระบบตลาดแบบเปิด มีการช่วยเหลือแบบพึ่งพาอาศัยกันระหว่างภาคีเครือข่ายความร่วมมือที่เกี่ยวข้อง ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนกลายเป็นแหล่งกระจายรายได้ภายในท้องถิ่นอย่างครอบคลุม ไม่ก่อให้เกิดการกระจุกตัวทางด้านรายได้เหมือนเศรษฐกิจภาครัฐหรือเศรษฐกิจทุน แต่ทว่ารัฐบาลกลับมีมุมมองเกี่ยวกับการขยายตัวของเศรษฐกิจในระดับมหภาคมากกว่าการให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจระดับจุลภาคหรือระดับท้องถิ่น (สังสิต พิริยะรังสรรค์, 2541)

ถึงกระนั้น “ระบบเศรษฐกิจชุมชน” ก็ยังคงต้องมีการดำเนินการและมุ่งเน้นการพัฒนาระบบการบริหารงานภายในท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง โดยที่ชุมชนจะต้องมีการจัดการระบบเศรษฐกิจที่ใช้ทรัพยากรให้ได้ อย่างคุ้มค่า เพียงพอ และจัดสรรให้เกิดความเท่าเทียมเหมาะสมต่อบริบทของชุมชนเป็นหลัก ตลอดจนยังต้องมีการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างระบบทางสังคมและทางวัฒนธรรมของชุมชนให้ได้อย่างสมดุล (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2546) กล่าวได้ว่า “เศรษฐกิจชุมชน” มีนัยความหมายที่สนับสนุนรูปแบบ “เศรษฐกิจพอเพียง” และยังมีความเกี่ยวข้องกับ “ความพอเพียง” อย่างน้อย 7 ประการ คือ (1) ความพอเพียงสำหรับทุกคน (2) การมีจิตใจที่พอเพียงเอื้ออาทรต่อผู้อื่น (3) การมุ่งอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างพอเพียงในลักษณะของการทำเกษตรแบบผสมผสาน (4) การสร้างชุมชนเข้มแข็งพอเพียง (5) การส่งเสริมภูมิปัญญาพอเพียงด้วยการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (6) การมีพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง และ (7) การพอเพียงต่อระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมที่มีความหลากหลาย สรุปได้ว่า “ระบบเศรษฐกิจชุมชน” เป็นเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นความพอเพียง มุ่งหวังให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดี และสามารถอยู่ร่วมกันภายในชุมชนได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของสภาพทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม (ประเวศ วะสี, 2542: 4-7 อ้างใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2550) ทำให้ “ระบบเศรษฐกิจชุมชน” กลายเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจชาติที่เกี่ยวข้องกับการเจริญเติบโตทางด้านรายได้ ซึ่งต้องมีการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากทั้งทางด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การบริการ การผลิต การบริโภค และการกระจายผลผลิต โดยให้ชุมชนเป็นแกนนำหลักในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ภายในท้องถิ่นร่วมกันอย่างบูรณาการ ถือเป็นการใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในการบริหารจัดการตามศักยภาพของแต่ละท้องถิ่นเป็นสำคัญ (อัครเจตน์ ชัยภูมิ, 2559)

อย่างไรก็ตาม “ทฤษฎีระบบเศรษฐกิจชุมชน” ไม่สามารถใช้แนวคิดที่มีความเฉพาะเจาะจงตายตัวเพียงแนวคิดเดียวได้ แต่ทว่ามีความจำเป็นต้องอาศัยแนวคิดทฤษฎีที่มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างหลากหลาย เพื่อ

นำมาบูรณาการเข้ากับการพัฒนาระบบเศรษฐกิจในบริบทของชุมชนท้องถิ่นให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด โดยควรมีการประยุกต์ใช้กับแนวคิดทฤษฎี ดังนี้

1) “ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนา” (Potential Development Theory) เชื่อว่าปัจจัยทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์กรทางสังคม ภาวะผู้นำ การติดต่อกับโลกภายนอก และการฝึกอบรม จะช่วยให้เศรษฐกิจเจริญเติบโตขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม โดยต้องมีการเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่ชุมชนไม่พึงปรารถนาไปสู่จุดมุ่งหมายสุดท้ายของการพัฒนาตามเป้าหมายสูงสุดของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2547)

2) “ทฤษฎีการกระทำทางสังคม” (Social Action Theory) เชื่อว่าบุคคลจะกระทำการทางสังคมหรือเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาได้นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัย 10 ประการ คือ (1) เป้าประสงค์ (2) ความเชื่อที่สืบทอดกันมา (3) ค่านิยมมาตรฐาน (4) นิสัยและขนบธรรมเนียมประเพณี (5) ความคาดหวัง (6) ข้อผูกมัด (7) แรงจูงใจ (8) โอกาส (9) ความสามารถ และ (10) การสนับสนุน (Reeder, 1974)

3) “ทฤษฎีการเติบโตและการพัฒนาเศรษฐกิจ” (Economic Growth and Development) มีจำนวน 5 ประการ ได้แก่ (1) ความต้องการขั้นพื้นฐานของคน (2) การริเริ่มและการดำเนินการจากภายในชุมชน (3) การพึ่งพาตนเอง (4) ความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม และ (5) การกระจายผลของการพัฒนาให้ทั่วถึงทุกระดับทั้งระดับท้องถิ่นและระหว่างประเทศอันจะนำไปสู่ความเฟื่องฟูของระบบทุนนิยม (Jacobs, 2024)

4) “ทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐานมุ่งเน้นการพัฒนา” (Basic Needs Theory) มีลักษณะที่ให้ความสำคัญกับการตอบสนองต่อความต้องการและความจำเป็นขั้นพื้นฐานของคนเป็นหลัก โดยกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่มีความชัดเจน และมีการกระจายอำนาจการวางแผนพัฒนาไปสู่ชุมชน ซึ่งต้องตอบสนองต่อความต้องการได้ทั้งทางวัตถุและทางจิตใจด้วยการใช้ทรัพยากรภายในเป็นหลัก เพื่อมุ่งเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องตามระดับของการพัฒนา (สนธยา พลศรี, 2547: 216-217)

5) “ทฤษฎีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน” (Integrated Rural Development) เป็นทฤษฎีที่มุ่งเน้นให้รัฐบาลและชาวบ้านในชนบทได้มีโอกาสเข้ามาร่วมกันวางแผนการพัฒนาท้องถิ่น โดยเลือกพื้นที่เป้าหมายที่พิจารณาแล้วว่ามีความเหมาะสม มุ่งเน้นการกระจายอำนาจการบริหาร และการตัดสินใจให้แก่ชุมชน เพื่อทำให้เกิดการพัฒนาอย่างครบวงจรทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งต้องคำนึงถึงความต้องการของชุมชนและการพัฒนาร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ (สนธยา พลศรี, 2547: 219-220)

6) “ทฤษฎีใหม่” (New Theory Agriculture) เป็นแนวทางการพัฒนาที่ดินและน้ำในพื้นที่ทำการเกษตรขนาดเล็กให้ได้ผลผลิตสูงสุดต่อการบริโภคด้วยการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก โดยเป็นผลมาจากการค้นคว้าทดลองในพื้นที่ทำการเกษตร จึงมีความเหมาะสมเป็นอย่างยิ่งที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาพื้นที่ชนบทของไทยในยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพล

ดุยเดช (รัชกาลที่ 9) อีกทั้งยังมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการเกษตรทฤษฎีใหม่และปรัชญาเศรษฐกิจแบบพอเพียง (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2538)

สรุปได้ว่า ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นผลพวงของแนวความคิดจากการศึกษาทดลองแบบวิทยาศาสตร์ โดยบางทฤษฎีได้อาศัยองค์ความรู้จากสาขาวิชาเพียงแห่งเดียว บางทฤษฎีก็มีลักษณะการผสมผสานแนวคิดจากหลากหลายสาขา แต่ก็พบว่ามีเป้าหมายตรงกันประการหนึ่ง นั่นคือ การพัฒนาคนและชุมชนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ ถึงกระนั้น ในทุกทฤษฎีตามที่กล่าวมาข้างต้นก็ยังคงมีข้อจำกัดเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ที่ต้องคำนึงถึงองค์ประกอบต่าง ๆ กล่าวคือ บางทฤษฎีนั้นมีความเหมาะสมกับเพียงแค่บางพื้นที่หรือบางชุมชน เพราะไม่ได้มีการทดลองใช้กับทุกชุมชนหรืออาจจะมีความเหมาะสมกับพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งเป็นการเฉพาะในบางช่วงเวลาเพียงเท่านั้นหรือในบางเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาในขณะนั้น ทำให้การนำทฤษฎีไปประยุกต์ใช้จะต้องพิจารณาถึงข้อจำกัดดังกล่าวอย่างรอบด้านและควรมีการปรับปรุงแก้ไขให้เกิดความเหมาะสมกับพื้นฐานของภูมิทางสังคมของแต่ละชุมชนอีกด้วย ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ประสบความสำเร็จและสามารถผลักดันชุมชนให้มีความเข้มแข็งต่อไปได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังนั้น บทความเรื่องนี้ ผู้เขียนจึงมีวัตถุประสงค์ศึกษานิยามความหมายของทุนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ร่วมกับการบริหารทุนทางวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืนด้วยการใช้ทฤษฎีระบบเศรษฐกิจชุมชนและประยุกต์ร่วมกับแนวคิดทฤษฎีอื่น ๆ อย่างผสมผสาน เพื่อหาแนวทางในการเพิ่มมูลค่าทุนทางวัฒนธรรมควบคู่กับการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการจัดการระบบเศรษฐกิจชุมชนในยุคปกติวิถีใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนเพื่อเพิ่มมูลค่าทุนทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

ประเทศไทยมีลักษณะเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายโดดเด่นในอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ประจำถิ่น ทำให้วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในภูมิภาคต่าง ๆ ได้กลายเป็นต้นทุนสำคัญในการเสริมสร้างศักยภาพให้กับชุมชน ทั้งนี้ การสร้างมูลค่าเพิ่มผ่านกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นควบคู่กับการนำทุนทางวัฒนธรรมมาสร้างสรรค์ในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเชิงบูรณาการย่อมนำไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนได้ในอนาคต (อัญธิชา มั่นคง, 2560: 92) การพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดความยั่งยืนได้นั้น จะต้องเกิดจากการนำทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชนมาปรับปรุงให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมในยุคปัจจุบัน เพื่อให้สิ่งที่มีอยู่เดิมกลายเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยนำมาปรับประยุกต์ใช้ร่วมกันอย่างเหมาะสม จึงจะก่อให้เกิดผลกระทบเชิงบวกต่อการเพิ่มศักยภาพทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนได้อย่างยั่งยืน (กัญญารัตน์ แก้วกมล, นิติคุณ ท้าวทอง, สุปวีณ์ รสรื่น, อนุศิษฐ์ เพชรเชนทร์, อมรรัตน์ รัตนสุภา และจันทร์ศรี ภูติอริยวัฒน์, 2564:75) กล่าวคือ การนำทุนทางวัฒนธรรมมาสร้างมูลค่าเพิ่มจำเป็นต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการพัฒนาท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยบูรณาการกระบวนการพัฒนาชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนเข้าด้วยกัน (ณัฐรุจิ ทรัพย์อุปถัมภ์, 2558: 145-149) ผสมผสานกับการประยุกต์ใช้ทฤษฎีระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีอยู่อย่างหลากหลายเป็นฐานคิด ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีศักยภาพ

การพัฒนา, ทฤษฎีการกระทำทางสังคม, ทฤษฎีการเติบโตและการพัฒนาเศรษฐกิจ, ทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐานมุ่งเน้นการพัฒนา, ทฤษฎีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน และทฤษฎีใหม่ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) การใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่นำไปสู่ “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” (Creative Economy) เป็นลักษณะของการสร้างมูลค่าเพิ่มที่มีพื้นฐานมาจากความคิดของมนุษย์ เป็นแนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจบนฐานรากของการใช้องค์ความรู้ (Knowledge) การศึกษา (Education) การสร้างสรรค์งาน (Creativity) และการใช้ทรัพย์สินทางปัญญา (Intellectual property) ที่เชื่อมโยงเข้ากับรากฐานทางวัฒนธรรมได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งยังต้องมีการผสมผสานเข้ากับความรู้ทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและนวัตกรรมสมัยใหม่ ๆ อันจะนำไปสู่อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ (Creative Industries) หรืออุตสาหกรรมการผลิตที่ต้องพึ่งพาความคิด เพื่อสร้างสรรค์เป็นวัตถุดิบสำคัญในการประยุกต์ใช้ร่วมกับ “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” ได้อย่างลงตัว ถือเป็นแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีการประยุกต์ใช้อย่างยาวนาน ซึ่งได้ถูกนำมาใช้เป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์หลักของการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะประเทศชั้นนำของโลก เพื่อใช้เป็นแนวทางในการส่งออกวัฒนธรรมของชาติ โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมผสมผสานเข้ากับความคิดสร้างสรรค์ เป็นพลังขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการสร้างสรรค์สินค้าทางวัฒนธรรมเผยแพร่ออกไปสู่สากล กระนั้นก็ตาม “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” ยังคงมีปัญหาในการประยุกต์ใช้มากพอสมควร ถ้าหากผู้ออกแบบหรือผู้ที่ทำหน้าที่บริหารจัดการระบบยังขาดองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทุนทางวัฒนธรรมอย่างรอบคอบ สอดคล้องกับคำอธิบายของ อัจฉรา ศรีพันธ์ (2553: 95) ที่ระบุว่า “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” ถ้าอธิบายในทางเศรษฐศาสตร์จะเกี่ยวข้องกับการตอบสนองต่อความต้องการอย่างไร้ขีดจำกัด ในขณะที่ความเป็นจริงแล้วทรัพยากรนั้นมีอยู่อย่างจำกัด จึงต้องมีการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่จำนวนน้อยนิดให้สามารถแบ่งปันส่วนได้อย่างทั่วถึงเพียงพอต่อความต้องการของคนในสังคมได้ ดังที่ จอห์น ฮาวกินส์ (John Howkins, 2001) ได้อธิบายว่า การจัดการความคิดสร้างสรรค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องมาจากรากฐานของความเข้าใจในระบบเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับ 2 ระบบ คือ 1) พื้นฐานของผลิตภัณฑ์ทางกายภาพที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม (สามารถจับต้องได้) และ 2) พื้นฐานของทรัพย์สินทางปัญญาที่มีลักษณะเป็นนามธรรม (ไม่สามารถจับต้องได้) (Howkins, 2001)

2) การเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์สู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม “วัฒนธรรมประจำชาติ” คือ สิ่งที่มีมูลค่ามหาศาลทางเศรษฐกิจ ถือเป็นต้นทุนที่สามารถสร้างรายได้ให้กับสังคม ทำให้ประชาชนอยู่ดีกินดี มีความมั่นคงในชีวิต ทำให้ทุนทางวัฒนธรรมได้กลายเป็นหนึ่งในกลไกที่สามารถนำรายได้เข้าสู่ประเทศและยังสามารถกระจายรายได้ไปยังท้องถิ่นได้อีกทางหนึ่งด้วย ทั้งนี้ นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน ถือได้ว่าเป็นนโยบายที่เกี่ยวข้องข้องกับอุตสาหกรรมบริการที่สร้างรายได้อย่างมหาศาลให้กับประเทศ การใช้ทุนทางวัฒนธรรมในการยกระดับการท่องเที่ยวระดับชุมชน จึงเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) กล่าวคือ การนำทุนทางวัฒนธรรมด้านทรัพยากรธรรมชาติ มรดกภูมิปัญญา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความเป็นมาของชุมชน งานหัตถกรรมพื้นบ้าน ชนบทธรรมเนียมประเพณีของชุมชนมาประยุกต์ใช้ร่วมกันกับ “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดการทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างจำกัดให้สามารถเพิ่มพูนกลายเป็นมูลค่าที่มีราคาให้กับคนในชุมชนได้ และยังสามารถบริหารรูปแบบการ

ท้องถิ่นภายใต้กรอบแนวความคิดการจัดการเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืนได้อีกด้วย ซึ่งเป็นวิธีการสร้างรายได้ให้กับท้องถิ่นโดยตรงและกลายเป็นสินทรัพย์สร้างสรรค์ (Creative Assets) อีกทั้งยังนำมาต่อยอดเป็นอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ (Creative Industry) ได้อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น กลุ่มกิจกรรมการผลิตที่จำเป็นต้องพึ่งพาความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งสำคัญนั้น จะต้องมีการยกระดับเป็นอุตสาหกรรมสร้างสรรค์เชิงท่องเที่ยวที่มีการนำเอาทุนทางวัฒนธรรมมาเป็นจุดขาย เพื่อดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยวต่างชาติหรือผู้ที่มีความสนใจในการเรียนรู้เชิงวัฒนธรรมและมรดกทางประวัติศาสตร์ เพื่อให้นักท่องเที่ยวเหล่านี้ได้เข้ามาเยี่ยมชมงานสถาปัตยกรรมและสัมผัสวิถีชีวิตความเป็นอยู่ดั้งเดิมของชาวบ้าน รวมถึงการเลือกซื้อสินค้าของที่ระลึก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นงานหัตถกรรมที่มาจากช่างฝีมือภายใต้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้าน ตามที่กล่าวมานั้นล้วนแล้วแต่เป็นช่องทางวิธีการสร้างรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่นได้โดยตรง ถือเป็นการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจจากแหล่งมรดกทางศิลปวัฒนธรรม อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมชุมชนท้องถิ่นให้สามารถพัฒนาสร้างสรรค์ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดด้วยการต่อยอดทุนทางวัฒนธรรม เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนของตน ตลอดจนยังเป็นการส่งเสริมสืบสานอนุรักษ์ ฟื้นฟูอัตลักษณ์ และธำรงรักษาวิถีชีวิตวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมเอาไว้ได้อย่างเข้มแข็งอีกด้วย (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2558)

สรุปได้ว่า การเพิ่มมูลค่าทุนทางวัฒนธรรมจำเป็นต้องใช้แนวคิด “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” เพื่อก่อให้เกิดการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจด้วยการใช้องค์ความรู้ การศึกษา การสร้างสรรค์ผลงาน และการใช้ทรัพย์สินทางปัญญาร่วมกันอย่างบูรณาการ ซึ่งเป็นหนึ่งในกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดความยั่งยืนภายใต้บริบทของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างไรก็ตาม ถ้าปรากฏว่าผู้ออกแบบหรือผู้บริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมในระบบ “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” ขาดความรู้ความสามารถทางด้านการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์ก็ย่อมส่งผลกระทบโดยตรงต่อการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน เพราะทรัพยากรของชุมชนแต่ละแห่งมีอยู่อย่างจำกัด ทำให้ต้องมีการวางแผนการดำเนินงานอย่างรอบคอบและต้องคำนึงถึงรากฐานความเข้าใจเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ทางกายภาพและทรัพย์สินทางปัญญาท้องถิ่นอีกด้วย ตลอดจนต้องมีการวิเคราะห์ถึงความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องกับการเพิ่มมูลค่าสินค้าในระบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่นำไปสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนควบคู่กันไปอย่างเป็นรูปธรรม

แนวทางการจัดการระบบเศรษฐกิจชุมชนกับการพัฒนาท้องถิ่นบนรากฐานทุนทางวัฒนธรรมในยุคปทวิธิใหม่

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนอย่างผกผันภายใต้รูปแบบทุนทางวัฒนธรรมท้องถิ่นในยุคปทวิธิใหม่ ประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงวิถีคิด วิถีเรียนรู้ วิถีสื่อสาร วิถีปฏิบัติ และการจัดการ ฯลฯ โดยลักษณะของวิถีชีวิตใหม่ดังกล่าวได้กลายเป็นความปทวิธิใหม่ที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาท้องถิ่นบนรากฐานทุนทางวัฒนธรรมของระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่ไม่น้อย ทั้งนี้ เจตนารมณ์ของการพัฒนาเศรษฐกิจและทุนชุมชนจะมุ่งเน้นไปที่ชุมชนท้องถิ่นที่มีการจัดการระบบเศรษฐกิจอย่างเข้มแข็ง สามารถสร้างความมั่นคงให้กับระบบทุนที่นำไปสู่การพึ่งพาตนเองและบริหารจัดการภายในได้อย่างมีประสิทธิภาพ (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

(องค์การมหาชน), 2558: 5) อย่างไรก็ดี เมื่อย้อนกลับไปในปี ค.ศ. 2019 เกิดการระบาดครั้งใหญ่ของ “โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019” (Coronavirus Disease 2019) หรือ “โควิด-19” (COVID-19) ส่งผลทำให้ผู้ป่วยที่ได้รับการยืนยันมากกว่า 4.3 ล้านราย และปรากฏถึงจำนวนผู้เสียชีวิตมากกว่า 290,000 รายทั่วโลก จากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้เกิดมาตรการเว้นระยะห่างทางสังคม (Social Distancing) การแยกตัวออกจากสังคม และข้อจำกัดในการเดินทางไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นมาตรการทางสังคมที่มีจุดมุ่งหมายในการควบคุมไม่ให้โรคระบาดแพร่กระจายไปมากกว่าที่เป็นอยู่ ณ ขณะนั้น (Nicola, Alsafi, Sohrabi, Kerwan, Al-Jabir, Iosifidis, Agha, & Agha, 2020: 185) นอกจากนี้ การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 (COVID-19) ก็ได้สร้างความเดือดร้อน ความเสียหาย รวมถึงการสูญเสียอย่างมหาศาล ทั้งในแง่ทางสังคมและเศรษฐกิจ ทำให้ธุรกิจจำนวนมากต้องหยุดชะงักปิดตัวลงอย่างกะทันหัน ซึ่งในปัจจุบันธุรกิจเหล่านี้ก็ยังคงไม่อาจฟื้นตัวกลับมาใหม่ได้อีกครั้งหรือในบางกรณีเจ้าของธุรกิจบางรายก็มีความจำเป็นต้องปิดกิจการของตนไปอย่างถาวรและเปลี่ยนไปประกอบอาชีพใหม่ทดแทน โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นธุรกิจร้านอาหาร ร้านค้าโชห่วย และธุรกิจการท่องเที่ยว ฯลฯ กล่าวได้ว่า สถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้นำไปสู่การเรียนรู้ภาวะวิกฤตจากการดำเนินวิถีชีวิตปกติไปสู่ยุคปกติวิถีใหม่ (new normal) ถือเป็นกลไกการป้องกันตนเองของมนุษย์ที่จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่กำลังเผชิญอยู่ให้มากที่สุด จนกระทั่งเป็นรูปแบบของการดำเนินชีวิตแบบใหม่ที่กลายเป็นแบบแผนการใช้ชีวิตแบบปกติยุคหลังพ้นวิกฤตโรคโควิด-19 (COVID-19) เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประชากร การขยายตัวเพิ่มขึ้นของสังคมเมือง การปรับเปลี่ยนทิศทางของระบบเศรษฐกิจ และการใช้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศใหม่ ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกในการติดต่อสื่อสารระหว่างกันในสังคม (พระปลัด วีระศักดิ์ ปุกคำ, 2566: 93)

จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 (COVID-19) ที่เกิดขึ้น พบว่า ภาวะความเป็นอยู่ของสังคมเมืองนั้น มีแนวโน้มหลายประการที่สัมพันธ์กันกับระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีความใกล้ชิดกันระหว่างคนในชุมชนเพิ่มมากขึ้น จึงต้องกลับมาพิจารณาว่าเรื่องใดที่มีความเหมาะสมกับแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนได้มากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นการพิจารณาถึงมิติทางกฎหมายในทางสากลที่เกี่ยวข้องกับระบบประกันสุขภาพและความปลอดภัยพื้นฐาน มิติความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับความร่วมมือระหว่างองค์กร รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของอุตสาหกรรมต่าง ๆ ในยุคหลังพ้นวิกฤตโรคโควิด-19 (COVID-19) โดยสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาจากสภาวะดังกล่าว นั่นก็คือ การเปลี่ยนแปลงในระบบตลาดทุนนิยมอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ ยุคปกติวิถีใหม่ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในสังคมและยังเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างผกผัน (Economical Disruptive Change) ทำให้ชุมชนจำเป็นต้องมีการปรับตัวและปรับเปลี่ยนแนวคิด เพื่อมุ่งเน้นการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการนำทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมมาประยุกต์ใช้กับระบบเศรษฐกิจชุมชนในยุคปกติวิถีใหม่เพิ่มมากขึ้น อีกทั้งยังเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จำเป็นต้องมีการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการใช้เทคโนโลยีใหม่ในยุค 5G โดยการนำนวัตกรรมต่าง ๆ เข้ามาช่วยอำนวยความสะดวกและเพิ่มประสิทธิภาพในกระบวนการทำงาน รวมถึงเพิ่มศักยภาพให้กับชุมชนท้องถิ่นโดยภาพรวม (ศรุตานนท์ ชอบประดิษฐ์, 2563) ฉะนั้น การนำเทคโนโลยีสารสนเทศใหม่ ๆ เข้ามาปรับประยุกต์ใช้ในการขับเคลื่อนองค์กรทั้ง

ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน จึงควรต้องมีการดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกันในสภาวะวิกฤต เพื่อให้กลายเป็นแบบแผนที่ชัดเจนในการแบ่งงาน การกำหนดอำนาจการตัดสินใจ และการวางแผนรับมือ แก้ไขปัญหาภาวะวิกฤตร่วมกันอย่างเป็นเอกภาพ (Mhalla, 2020)

ทั้งนี้ ผู้เขียนได้วิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้นจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 (COVID-19) และได้ทำการสรุปเป็นข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการระบบเศรษฐกิจชุมชนกับการพัฒนาท้องถิ่นบนรากฐานทุนทางวัฒนธรรมในยุคปกติวิถีใหม่ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) การมีระบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์ การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนตามแนวคิด “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” ถือเป็นข้อเสนอเชิงนวัตกรรมในยุคปกติวิถีใหม่ที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของระบบเศรษฐกิจชุมชนด้วยการเสริมสร้างหลักการ 5 ข้อ คือ (1) ทุนทางปัญญา (2) ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (3) การตั้งมั่นในสิ่งที่รัก (4) ทักษะการออกแบบเพื่อเพิ่มมูลค่า และ (5) การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2549) ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนเกิดการพัฒนาดังกล่าวได้อย่างยั่งยืนในยุคปกติวิถีใหม่ที่ต้องอาศัยการประเมินความสำเร็จกับตัวชี้วัดของการพัฒนา ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้จะต้องปรากฏออกมาในรูปของประสิทธิผลหรือประสิทธิภาพสูงสุดในการดำเนินกิจกรรม โดยการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ควรต้องริเริ่มมาจากประชาชน เป็นของประชาชน และจัดทำโดยประชาชน ในกรณีที่พิจารณาได้แล้วว่ากิจกรรมใดก่อให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ได้อย่างยั่งยืนอันจะนำไปสู่การดำเนินงานที่ประสบความสำเร็จได้อย่างเป็นรูปธรรม (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2556; Suzuki & Srisontisuk, (ed.), 2012) กระนั้นก็ตาม ในยุคปัจจุบันความสำเร็จในการพัฒนาตามที่กล่าวมาข้างต้นอาจจะเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมามักจะเป็นการพัฒนาที่ฝ่ายองค์กรพัฒนาของภาครัฐหรือภาคเอกชนเป็นผู้ทำหน้าที่ประสานงานหรือเป็นผู้ที่ให้คำปรึกษา รวมถึงยังเป็นผู้ทำการเปลี่ยนแปลงก่อนที่ประชาชนจะได้คิดริเริ่มดำเนินการพัฒนาด้วยตนเอง เพราะฉะนั้น ความสำเร็จของการพัฒนาในลักษณะเช่นนี้ อาจจะเป็นเพียงการพัฒนาเพียงฉาบฉวยไม่ใช่การพัฒนาที่แท้จริง อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่เกิดขึ้นมาจากภาครัฐหรือภาคเอกชนก็ถือเป็นหนึ่งในความสำเร็จขั้นแรกที่ส่งผลกระทบเชิงบวกเชื่อมโยงต่อไปในยุคปกติวิถีใหม่ได้ ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาระบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์ จึงต้องมีที่มาจากการระเบิดขึ้นเองภายในชุมชนเป็นสำคัญด้วยการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา จนกระทั่งโครงการพัฒนาท้องถิ่นที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้น มีที่มาจากประชาชนภายในท้องถิ่น จึงจะกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาที่ประสบความสำเร็จ เพราะการพัฒนาที่แท้จริงต้องมาจากจิตสำนึกของประชาชนที่ต้องการทำกิจกรรมนั้น ๆ สิ่งนี้ย่อมมีพลังอันมหาศาลที่ส่งผลต่อความสำเร็จได้อย่างเป็นรูปธรรมมากที่สุด อาจกล่าวสรุปได้ว่า ในช่วงแรกความสำเร็จในการพัฒนาอาจจะเป็นเพียงอุดมคติ แต่ก็มีชุมชนหลายแห่งที่สามารถพัฒนาดตนเองขึ้นมาได้ด้วยทรัพยากรบุคคลภายในชุมชนของตนเอง ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ได้มีความพยายามในการพัฒนาชุมชนของตนเองด้วยความมีจิตสำนึก ถือเป็นลักษณะของการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพและนำไปสู่การสร้างที่ยั่งยืนได้ต่อไปในอนาคต สอดคล้องกับ “แนวคิดวิสาหกิจชุมชน” ที่ให้ความสำคัญกับการสร้างผลิตภัณฑ์และการแปรรูปผลผลิตต่าง ๆ ที่มาจากธรรมชาติ ซึ่งผลผลิตออกมาโดยครอบครัวในชุมชน องค์กรของชุมชน และเครือข่าย

องค์กรชุมชน เพื่อมุ่งเน้นการบริโภคและสร้างรายได้ให้แก่คนที่อยู่อาศัยภายในชุมชนเป็นหลัก (เสรี พงศ์พิศ, 2545)

2) การมีส่วนร่วมของชุมชน การพัฒนาแนวใหม่ที่น่าไปสู่การมีส่วนร่วมแบบอุดมคติ ได้แก่ การมีประชาชนเป็นแกนนำ เจ้าหน้าที่พัฒนาเป็นแกนนำ และภาครัฐเป็นผู้สั่งการ โดยแต่ละแบบขึ้นอยู่กับโครงสร้างของแต่ละชุมชนเป็นสำคัญ ทั้งนี้ เจ้าหน้าที่พัฒนาซึ่งได้เข้าไปทำงานร่วมกับคนในชุมชนจะต้องมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเชิงอุดมคติ เพื่อมุ่งเน้นให้ชุมชนกลายเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาได้อย่างแท้จริง โดยต้องมีทัศนคติและจิตสำนึกที่เหมาะสม เช่น การยอมรับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน การให้ความเชื่อถือและให้ความเคารพสิทธิของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่น การให้ความเชื่อมั่นถึงความสามารถของแกนนำชุมชนในท้องถิ่น ตลอดจนการสร้างความเข้าใจอันดีกับภาคประชาชน เป็นต้น (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2546: 177-178) สอดคล้องกับงานวิจัยของ ไพบุลย์ พงษ์แสงพันธ์ และยุวดี รอดจากภัย (2557: 18-19) ที่ระบุว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนต้องอาศัยกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านการจัดเวทีระดมความคิดเห็นเพื่อหาแนวทางในการพัฒนาแกนนำผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ถือเป็นกลวิธีระดมทุนทางสังคมและช่วยกระตุ้นให้เห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วม รวมถึงการทำงานโดยอาศัยภาคีเครือข่าย ซึ่งมีส่วนช่วยให้เกิดการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้อย่างยั่งยืน ใกล้เคียงกับงานวิจัยของ ศิวัช ศรีโคงกุล และยุทธศาสตร์ หน่อแก้ว (2560: 113-114) ที่อธิบายว่า การเข้าร่วมดำเนินงานระดับท้องถิ่นของกลุ่มคนส่วนใหญ่ในชุมชน ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน และประชาชน ถือเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่มีอิทธิพลและอำนาจในการตัดสินใจต่อการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่น เพราะเป็นกลุ่มคนที่มีความเข้าใจและตระหนักรู้ถึงการพัฒนาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับความเป็นไปตามบริบทของชุมชนเป็นสำคัญ ถือว่ากลุ่มดังกล่าวมีลักษณะเป็นพันธมิตรสำคัญในการขับเคลื่อนโครงการต่าง ๆ ในท้องถิ่นให้มีความก้าวหน้าได้อย่างเด่นชัดมากที่สุด

3) การริเริ่มการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนโดยแกนนำท้องถิ่น การพัฒนาเป็นหนึ่งในกระบวนการที่ต้องมีการเรียนรู้ ซึ่งประชาชนควรที่จะต้องเป็นผู้ริเริ่มหรือมีจิตสำนึกร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นด้วยตนเอง จึงจะทำให้การพัฒนาระบบเศรษฐกิจภายในชุมชนบรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ของชุมชนได้ ทั้งนี้ ในอดีตที่ผ่านมาเรื่องของการพัฒนามักจะเป็นการรับเอาแนวคิดของหน่วยงานภาครัฐมาปรับใช้ในทางปฏิบัติ โดยมีเจ้าหน้าที่รัฐเป็นแกนนำในการพัฒนาและประชาชนกลายเป็นเพียงผู้ตามของการพัฒนากิจกรรมโครงการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเท่านั้น อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่มาจากภาคประชาชนจำเป็นจะต้องมีการรณรงค์ให้ประชาชนเกิดความตระหนักรู้และมุ่งเน้นการสร้างจิตสำนึกร่วมภายในชุมชนขึ้นมาเองเสียก่อน จึงจะทำให้การพัฒนาเกิดประสิทธิภาพสูงสุดได้ โดยในปัจจุบันเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ได้มีการปรับเปลี่ยนท่าทีบทบาทของตนเองไปเป็นที่ปรึกษาและพี่เลี้ยง กล่าวได้ว่า บทบาทแกนนำการพัฒนาที่มาจากหน่วยงานภาครัฐได้ถูกปรับเปลี่ยนสถานะไปเป็นผู้ให้การฝึกอบรมแก่ประชาชน เพื่อมุ่งเน้นการสร้างแกนนำพัฒนาที่มาจากชุมชนท้องถิ่น โดยมีเป้าหมายขั้นสุดท้ายคือต้องการให้การพัฒนาทั้งหลายนั้นมาจากความริเริ่มของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ และภายหลังจากเจ้าหน้าที่หน่วยงาน

ภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ถอนตัวออกไปจากชุมชนก็สามารถไว้วางใจให้ประชาชนในพื้นที่บริหารจัดการตนเองต่อไปได้ อีกทั้งภาครัฐยังต้องเป็นผู้คอยให้การสนับสนุนและสร้างความเชื่อมั่นให้กับประชาชนในดำเนินงานพัฒนาต่าง ๆ ให้ประสบความสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ทำให้ประชาชนสามารถริเริ่มการพัฒนาและมีจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนของตนได้อย่างเหมาะสมมีความเป็นเอกภาพในการบริหารจัดการ สอดคล้องกับการใช้กลวิธีที่เรียกว่า “ธุรกิจชุมชน” หรือ “วิสาหกิจชุมชน” ที่มุ่งเน้นการกระจายรายได้อย่างเท่าเทียมไม่ใช่การมุ่งหวังเพียงผลประโยชน์จากกำไรเป็นหลัก แต่ให้ความสำคัญกับการพึ่งพาตนเอง การตอบสนองความต้องการระหว่างกัน การมีสุขภาพอนามัยและคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน (วิชิต นันทสุวรรณ, 2544: 21) ทำให้เศรษฐกิจชุมชนกลายเป็นยุทธศาสตร์ใหม่ของการพัฒนาที่มีความลึกซึ้ง ซึ่งเป็นเศรษฐกิจฐานรากที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานและชาวบ้านก็จะกลายเป็นเจ้าของแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในแต่ละแห่งด้วยตนเองสอดคล้องกับแนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่สามารถนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนได้ต่อไป (นงนงค์ คงเศรษฐกิจกุล, 2548: 12)

4) การประสานงานระหว่างองค์กรภาคีเครือข่าย แม้ว่าการพัฒนาประชาชนให้เป็นแกนนำการพัฒนาและมีส่วนร่วมในการริเริ่มเป็นเรื่องที่ต้องสร้างการตระหนักรู้ในเรื่องเหล่านั้น แต่สิ่งหนึ่งที่สำคัญในขณะนี้ ก็คือ การดำเนินงานด้านการพัฒนาเป็นลักษณะที่ต้องอาศัยองค์กรภาครัฐและภาคเอกชนเข้ามาทำงานร่วมกันกับชุมชนก่อนในเบื้องต้น โดยต้องมีเจ้าหน้าที่จากภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ เข้ามาทำหน้าที่ประสานงานระหว่างองค์กรต่าง ๆ ร่วมกันอย่างครอบคลุม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างผกผัน ประเด็นเรื่องของการประสานงานระหว่างองค์กรต่าง ๆ กับภาคประชาชน ถือเป็นเทคนิควิธีการสำคัญในการประสานงานที่ก่อให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันภายในชุมชนซึ่งมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะทำให้การพัฒนาชุมชนเกิดความก้าวหน้า รวมถึงดำเนินการต่อไปได้อย่างเหมาะสม อาจกล่าวได้ว่า การประสานงานเป็นเรื่องของการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกัน รวมถึงยังเป็นการสร้างความร่วมมือร่วมใจกันดำเนินงานอย่างราบรื่น และยังส่งผลทำให้การดำเนินงานพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนประสบความสำเร็จตามที่มุ่งหมายเอาไว้ได้ทุกประการ สอดคล้องกับงานวิชาการของ จักรวาล สุขไมตรี (2561: 273) ที่กล่าวว่า การประสานงานเป็นการร่วมแรงร่วมใจกันในการปฏิบัติงาน โดยมีสัมพันธภาพที่ดีระหว่างกันอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียว เพื่อการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่วางเอาไว้ได้ และยังสอดคล้องกับการให้คำนิยามความหมายของ United Nations Economic Commission for Europe หรือ UNECE (n.d.) ที่ระบุว่า ความร่วมมือเชิงกลยุทธ์และการประสานงานระหว่างองค์กรมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการปรับปรุงประสิทธิภาพการดำเนินงาน รวมถึงยังช่วยหลีกเลี่ยงการทำงานที่มีความซ้ำซ้อนและเพิ่มขีดความสามารถทางการจัดการได้เป็นอย่างดี

5) การสร้างรูปแบบของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนร่วมกันภายในท้องถิ่น แนวความคิดของการพัฒนาในด้านต่าง ๆ โดยทั่วไปแล้ว เป็นแนวความคิดที่เปิดกว้างและแคบภายในตัว กล่าวคือ ยังคงไม่มีแนวความคิดใดที่มีความเหมาะสมอย่างแท้จริง สามารถที่จะผันแปรไปได้ตามกาลเวลา ตามรูปแบบ ตามโครงการ และองค์ประกอบอื่น ๆ ที่เข้ามาแทรกแซงได้อยู่ตลอด แต่กระนั้น การพัฒนายังคงมีความหมายที่

คล้ายคลึงกันอยู่ประการหนึ่ง ก็คือ มีลักษณะเป็นการเปรียบเทียบถึงการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงคุณภาพชีวิตที่มีความแตกต่างกันไปจากในอดีต เพื่อพัฒนาให้มีความเหมาะสมกับคุณภาพชุมชนในยุคปฎิวัติใหม่ พิจารณาได้จากงานวิจัยของ จิตาภา เร่งมีศรีสุข, ชนิดาภา กระแจะจันทร์, สมพงษ์ เกษานุช, นันทยา คงประพันธ์ และนภัทร์ แก้วนาค (2566: 67-68) ที่ระบุว่า การเสริมสร้างระบบการบริหารจัดการเศรษฐกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมในยุคปฎิวัติใหม่ จะต้องอยู่ภายใต้ความต้องการของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับภูมิสังคมสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชน การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ซึ่งต้องมีการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง การสร้างรูปแบบกระบวนการบริหารที่มีลักษณะเฉพาะตัวขึ้นมาภายในชุมชน การคำนึงถึงทุนทางวัฒนธรรมที่ควรได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น การพึ่งพาอาศัยกันและกันภายใต้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ ตลอดจนการให้คุณค่ากับผู้นำชุมชน เพื่อให้เกิดการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับงานวิจัยของ หทัยชนก คตะสมบูรณ์ (2563: 473) ที่อธิบายว่า การพัฒนาเศรษฐกิจให้มีความเหมาะสมกับชุมชน ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ใหม่และการสร้างความมั่นคงให้กับเศรษฐกิจฐานรากในชุมชน สรุปได้ว่า รูปแบบของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจโดยทุนทางวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนย่อมมีความแตกต่างกันไปตามบริบทโครงสร้างของชุมชนนั้น ๆ และยังไม่สามารถที่จะกำหนดตายตัวได้ว่า ลักษณะรูปแบบการพัฒนาแบบใดมีความเหมาะสมมากที่สุดต่อการดำเนินงานของชุมชนทุกแห่ง ด้วยเหตุนี้ ถ้าหากมีการกำหนดรูปแบบการพัฒนาที่มาจากส่วนกลางหรือแผนแม่แบบการพัฒนาให้ทุกชุมชนปฏิบัติเหมือนกัน ก็ย่อมจะทำให้การพัฒนาไม่บังเกิดผลขึ้นมาได้ในทุกชุมชน บางชุมชนอาจจะมีความเหมาะสมหรือบางชุมชนอาจจะประสบความล้มเหลว แม้กระทั่งรูปแบบการพัฒนาในปัจจุบันที่กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีจิตสำนึกต่อการพัฒนาชุมชนย่อมจะทำให้ชุมชนบางแห่งเจริญก้าวหน้าขึ้น แต่ทว่าก็ไม่อาจที่จะนำไปใช้เป็นรูปแบบการพัฒนาในบางชุมชนได้เช่นเดียวกัน โดยอาจจะเกี่ยวข้องกับโครงสร้างชุมชนแต่ละแห่งที่มีความแตกต่างกันไปในยุคปฎิวัติชีวิตใหม่ ฉะนั้นแล้ว การพัฒนาชุมชนที่มีประสิทธิภาพจะต้องมีการสร้างรูปแบบการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนของตนเองขึ้นมา และนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนของตนเองเป็นหลัก จึงจะทำให้ได้ผลลัพธ์ของการพัฒนาที่มีความเหมาะสมและเกิดความยั่งยืนได้อย่างเป็นรูปธรรม

6) การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนต้องเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง ระบบเศรษฐกิจชุมชนถือเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา การมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาชุมชนเป็นหลัก ทำให้การดำเนินงานของชุมชนแต่ละแห่งย่อมแตกต่างกันไปตามลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การพัฒนากิจกรรมที่เกิดขึ้นในยุคปฎิวัติใหม่ของแต่ละชุมชนย่อมแตกต่างกันไปหรือผันแปรไปตามโครงสร้างของชุมชนเหล่านั้น อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตประการหนึ่งของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจในแต่ละชุมชนนั้น พบว่า ไม่ได้มีลักษณะที่หยุดนิ่ง ไม่ใช่การทำการกิจกรรมการพัฒนาหรือการจัดทำโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เมื่อดำเนินการเสร็จสิ้นตามวัตถุประสงค์แล้วก็หยุดการพัฒนาไปอย่างสิ้นเชิง แต่ทว่าเรื่องของการพัฒนาเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องอย่างไม่มีที่สิ้นสุด การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนจะต้องดำเนินการต่อไปจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งต่อไปเรื่อย ๆ อย่างสืบเนื่องกัน เสมือนหนึ่งเป็นวัฒนธรรมของการพัฒนาอย่างเป็นพลวัต ซึ่งการพัฒนาต้องกลายเป็นวัฒนธรรมของคนในยุคปฎิวัติใหม่ เพราะสังคมไม่ได้หยุดนิ่งและมีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาอยู่

ตลอดเวลา สอดคล้องกับงานวิจัยของ จิตาภา เร่งมีศรีสุข, ชนิดาภา กระแจะจันทร์, สมพงษ์ เกษานุช, นันทยา คงประพันธ์ และนภัทร์ แก้วนา (2566: 67-68) ที่ระบุว่า การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการพัฒนาจะต้องมีความต่อเนื่อง โดยอาศัยความร่วมมือกันของภาคีเครือข่ายในชุมชนที่อยู่ร่วมกันย้อมนำไปสู่การพัฒนาชุมชนได้อย่างยั่งยืน และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ กมลพร กัลยาณมิตร (2564: 413) ที่กล่าวว่า กลยุทธ์การบริหารการเปลี่ยนแปลงในยุคปทวิธิใหม่ ต้องมีการขับเคลื่อนภารกิจต่าง ๆ ขององค์กรอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้การดำเนินงานกิจกรรมมีความมั่นคงยั่งยืนและเป็นไปตามทิศทางที่เหมาะสมกับการพัฒนาองค์กรในยุคปทวิธิใหม่

สรุปได้ว่า แนวทางการจัดการระบบเศรษฐกิจชุมชนกับการพัฒนาท้องถิ่นบนรากฐานทุนทางวัฒนธรรมในยุคปทวิธิใหม่ ประกอบไปด้วย 6 แนวทาง ได้แก่ 1) การมีระบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์ 2) การมีส่วนร่วมของชุมชน 3) การริเริ่มการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนโดยแกนนำท้องถิ่น 4) การประสานงานระหว่างองค์กรภาคีเครือข่าย 5) การสร้างรูปแบบของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนร่วมกันภายในท้องถิ่น และ 6) การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนต้องเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง ทั้งนี้ การประยุกต์ใช้แนวทางดังกล่าวต้องดำเนินการให้มีความสอดคล้องและเชื่อมโยงกันไปอย่างต่อเนื่อง หากปรากฏว่าขาดองค์ประกอบตามแนวทางใดแนวทางหนึ่งไปอาจส่งผลต่อการดำเนินงานให้ประสบความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมได้

บทสรุป

การจะทำให้เกิดชุมชนที่มีการพัฒนาระบบเศรษฐกิจได้อย่างยั่งยืนนั้น เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความเข้าใจในแนวคิดชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน กระนั้นก็ตาม การบูรณาการแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจชุมชน เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้นั้น จำเป็นต้องยอมรับแนวคิดเรื่องความหลากหลายและความแตกต่างที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างของชุมชนแต่ละแห่งที่มีลักษณะพหุลักษณะ โดยความสำเร็จของการพัฒนาที่ยั่งยืนในอนาคตนั้นก็ขึ้นอยู่กับแต่ละชุมชนนั่นเอง นอกจากนี้ ชุมชนที่มีการพัฒนาเปรียบเสมือนชุมชนแห่งวัฒนธรรมที่มีชีวิตด้วยการใช้ทุนทางวัฒนธรรมได้อย่างเหมาะสม ทำให้ทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ดั้งเดิมกลับมามีชีวิตชีวากครั้ง สามารถสร้างคุณประโยชน์ให้กับชุมชน แม้ว่าแต่ละชุมชนจะมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมก็ไม่ได้ส่งผลกระทบใดต่อท้องถิ่น โดยมีความสัมพันธ์กับการศึกษาและการเข้าใจชุมชนอย่างถ่องแท้ด้วยการมองโครงสร้างชุมชนเป็นแบบองค์รวมในลักษณะของชุมชนที่มีความเป็นพลวัต มีการเคลื่อนไหว มีการติดต่อปฏิสัมพันธ์กันภายในชุมชน ระหว่างชุมชน ภายนอกชุมชน นอกจากนี้ ชุมชนแต่ละแห่งย่อมมีการต่อต้าน มีการปรับตัวของชุมชนต่อปัจจัยภายนอกชุมชน รวมถึงการรวมพลังเป็นเครือข่ายชุมชนที่มีอิทธิพลและอำนาจในการตัดสินใจ ดังนั้น การเสริมสร้างชุมชนให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน จึงต้องมีกระบวนการที่ทำให้ทุนทางวัฒนธรรมมีชีวิตชีวากขึ้นมา สามารถนำทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดภายในท้องถิ่นกลับมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมและต้องมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนสามารถปรับตัวได้ทันมุ่งเน้นไปสู่การพัฒนาในยุคปทวิธิใหม่ได้อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กมลพร กัลยาณมิตร. (2564). การนำกลยุทธ์การบริหารสู่การปฏิบัติในรูปแบบความปกติใหม่ (New Normal). *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 6(4), 402-422.
- กัญญารัตน์ แก้วกมล, นิติคุณ ท้าวทอง, สุปวีณ์ รสรัตน์, อนุศิษฐ์ เพชรเชนทร์, อมรรัตน์ รัตนสุภา และจันทรีศรี ภูติอริวัฒน์. (2564). การใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 11(1), 75-91.
- จิตาภา เร่งมีศรีสุข, ชนิดาภา กระแจะจันทร์, สมพงษ์ เกษานุช, นันทยา คงประพันธ์ และนภัทร์ แก้วนาค. (2566). รูปแบบการสร้างเสริมระบบการบริหารจัดการเศรษฐกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วมวิถีปกติใหม่ของชุมชนลำไทร อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา. *วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 6(1), 58-70.
- จักรวาล สุขไมตรี. (2561). เทคนิคการประสานงานในองค์กร. *วารสารวิชาการแพรวากาฬสินธุ์ มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์*, 5(2), 263-276.
- ขวดี โกศล. (2561). การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ในเขตพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย. *วารสารนวัตกรรมการบริหารและการจัดการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์*, 6(2), 64-73.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2540). *วัฒนธรรมคือทุน*. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสุโขมและบุตร จำกัด.
- ณัฐวุฒิ ททรัพย์อุบลมภ์. (2558). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. จันทบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ดารณี พลอยจั่น. (2559). ทุนทางวัฒนธรรมของชาวเขาเผ่าม้งกับกลยุทธ์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์. *วารสารวิชาการนวัตกรรมการสื่อสารสังคม*, 4(1), 6-17.
- นภาพค์ คงเศรษฐกุล. (2548). เศรษฐกิจชุมชนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง: กลไกการพัฒนาอย่างยั่งยืน. *วารสารวิชาการ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า*, 3(1), 4-15.
- ประเวศ วะสี. (2542). *เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม*. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.
- พระปลัดวีระศักดิ์ ปุกคำ. (2566). การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบทางสังคมหลังเกิดโรคระบาดโควิด 19. *วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมการบริหาร*, 6(1), 93-109.
- พัชราภรณ์ คชินทร์. (2565). ความเป็นไทยกับบทบาทการเป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคมในการท่องเที่ยวไทย. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา*, 10(2), 1-22.
- พัชรพล มีทรัพย์, ธนสาร เฟื่องพุ่ม, นงลักษณ์ ใจฉลาด และธิปไตย สุนทร. (2559). การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น เทศบาลตำบลพลาชุมพล อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก. *วารสารครูพิบูล*, 3(2), 62-75.

- ไพบูลย์ พงษ์แสงพันธ์ และยุวดี รอดจากภัย. (2557). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. *วารสารสาธารณสุขมหาวิทยาลัยบูรพา*, 9(2), 13-20.
- มูลนิธิชัยพัฒนา. (2538). *ทฤษฎีใหม่ - New Theory*. สืบค้นเมื่อ 24 มิถุนายน 2568, จาก
<http://kanchanapisek.or.th/knowledge/new-theory.th.html>
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชั่น.
- รัตน์ บัณฑิต. (2535). *การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น :
กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง*. ปรินซ์นิพนธ์ดุสิตบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนคริน
ทรวิโรฒ.
- วิวิทย์ ประสานศักดิ์ทวี, จารุวรรณ ขำเพชร และกัมปนาท บริบูรณ์. (2560). การจัดการศึกษาตลอดชีวิตโดย
ใช้ทุนทางวัฒนธรรมของชนเผ่า ฉะกู. *วารสารวิชาการ Veridian E-Journal, Silpakorn
University สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และศิลปะ*, 10(2), 110-123.
- วิจิต นันทสุวรรณ. (2544). วิสาหกิจชุมชนทิศทางการใหม่ของการพัฒนา. ใน เสรี พงศ์พิศ, วิจิต นันทสุวรรณ และ
จำนงค์ แรกพินิจ (บรรณาธิการ). *วิสาหกิจชุมชน : แผนแม่บท แนวคิด แนวทาง ตัวอย่าง ร้าง
พระราชบัญญัติ* (น. 1-31). กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ศุภานันท์ ขอบประดิษฐ์. (2563). วิกฤตโควิด 19 ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร.
วารสารชัยภูมิปริทรรศน์, 3(2), 1-14.
- ศิวะ ศรีโกกลางกุล และยุทธศาสตร์ หน่อแก้ว. (2560). ถอดบทเรียนการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการ
แก้ไขปัญหาคาความยากจนตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พื้นที่ตำบลในเมือง อำเภอเวียงเก่า จังหวัด
ขอนแก่น. *วารสารมหาจุฬาริชาการ*, 4(1), 107-127.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). (2558). *คู่มือสนับสนุนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและทุนชุมชน*.
กรุงเทพฯ: สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).
- สนธยา พลศรี. (2544). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2546). *สังคมวิทยาชุมชน : หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน*. ขอนแก่น:
ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. (2549). *สังคมวิทยาความเป็นท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. ขอนแก่น: ภาควิชาสังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. (2550). *สังคมวิทยาวัฒนธรรม : มิติการพัฒนา*. ขอนแก่น: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. (2550). การประเมินและสังเคราะห์สถานภาพองค์ความรู้การวิจัยวัฒนธรรมภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ : ความหลากหลายทางชาติพันธุ์. *วารสารภาษาและวัฒนธรรม*,
26(1-2), 35-49.

-
- _____. (2551). *สังคมไทย*. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. (2552). *สังคมวิทยากลุ่มชาติพันธุ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. (2556). การเปลี่ยนแปลงประชาคมหมู่บ้าน : การขยายตัวและความยั่งยืนในชุมชนบ้านคุ้มตำบลคูเมือง อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร. *วารสารรวมคำแห่งฉบับมนุษยศาสตร์*, 32(1), 17-36.
- _____. (2558). *โลว์วัฒนธรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และยุทธศาสตร์ นน่อแก้ว. (2567). ระบบความเชื่อกับวิถีชีวิตวัฒนธรรม: พรมแดนแห่งความรู้ของการวิจัยวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. *วารสารบริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย*, 7(2), 81-100.
- สุวิไล เปรมศรีรัตน์. (2533). *วิธีป้องกัน รักษาโรคแบบพื้นบ้านชาวขมุ และชนนสาธาณสุขการแพทย์ไทย - ขมุ*. รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, นครปฐม.
- สังสิต พิริยะรังสรรค์. (2541). *เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองฉบับมหาดไทย: ประเทศยากจนประชาชนมั่งคั่ง*. ในเศรษฐกิจชุมชน พึ่งตนเอง: แนวความคิดและยุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย กรมการปกครอง.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2547). *ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม*. พิมพ์ลักษณ์, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสรี พงศ์พิศ. (2545). *"วิสาหกิจชุมชนไม่ใช่ธุรกิจชุมชน" วิสาหกิจชุมชนกลไกเศรษฐกิจฐานราก*. กรุงเทพฯ: บริษัทเอดิชั่นเพรส จำกัด.
- หทัยชนก คตะสมบุรณ์. (2563). การพัฒนาศักยภาพของชุมชนเพื่อสร้างเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(2), 473-488.
- อัครเจตน์ ชัยภูมิ. (2559). แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน: เหลียวหลัง แลหน้า นำพาเศรษฐกิจชุมชนสู่ทางรอด. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*, 5(2).
- อัจฉรา ศรีพันธ์. (2553). เศรษฐกิจสร้างสรรค์: เข้ามั่งคั่งจากความคิดกันอย่างไร. *วารสารวิทยาการจัดการและสารสนเทศ*, 5(2), 94-98.
- อัญริชา มั่นคง. (2560). บทบาทของทุนทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษาชุมชนในตำบลบ้านดู่ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. *วารสารวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏเลย*, 12(39), 90-100.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2544). *ภาพรวมภูมิปัญญาไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

-
- Howkins, J. (2001). *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas*. London: Allen Lane.
- Jacobs, J. (2024). *Rostow's 5 Stages of Economic Growth and Development*. Retrieved 24 June 2025, from <https://www.thoughtco.com/rostows-stages-of-growth-development-model-1434564#:~:text=>
- McKercher, B., & du Cross, H. (2002). *Cultural Tourism: The Partnership between Tourism and Cultural Heritage Management*. New York: Haworth Hospitality Press.
- Mhalla, M. (2020). The Impact of Novel Corona virus (Covid-19) on the Global Oil and Aviation Markets. *Journal of Asian Scientific Research*, 10(2), 96-104.
- Neufeldt, V., & Guralnik, D. B. (1988). *Webster's New World Dictionary of American English*. New York, NY: Webster's New World.
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., Agha, M., & Agha, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. *International Journal of Surgery*, 78, 185-193.
- Ramsey, G. (2024). *Cultural Capital Theory Of Pierre Bourdieu*. Retrieved 24 June 2025, from <https://www.simplypsychology.org/cultural-capital-theory-of-pierre-bourdieu.html>
- Reeder, W. W. (1974). *Some Aspects of the Informal Social Participation of Farm Families in New York State*. Cornell University. (Unpublished Ph.D. Dissertation).
- Suzuki, N., & Srisontisuk, S. (2012). *Dynamics of Civil Society Movement in Northeast Thailand (ed.)*. Khon Kaen: Printing House of Khon Kaen University.
- Suzuki, N., & Srisontisuk, S. (2016). *Civil Society Movement and Development in Thailand and Lao PDR (ed)*. Khon Kaen: Khon Kaen University Printing House.
- United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). (n.d.). *Inter-agency coordination*. Retrieved 27 June 2025, from <https://unece.org/inter-agency-coordination>